

Н.Б. Хлистова,
ад'юнкт
(Донецький юридичний інститут ЛДУВС)
(Науковий керівник доцент Палій М.В.)

Кримінологічна функція суду щодо формування суспільно корисної мотивації: сучасний стан та перспективи

Ключові слова: кримінологічна функція, суспільно корисна мотивація, запобігання злочинності, правосуддя.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується реформуванням соціально-економічної, правової, судової сфери та переосмисленням ролі й місця правосуддя у соціально-ціннісній протидії злочинності.

Принципи розподілу влади, незалежності суду, змагальності процесу не повинні виключати суд з кола законних, державних суб'єктів кримінологічного впливу на злочинність, яка за своїм обсягом та територіальною розповсюдженістю є однією з найбільших загроз національній та міжнародній безпеці.

Проблемам ролі і місця суду у кримінальному процесі та його можливостей у боротьбі зі злочинністю розглядали у своїх працях такі вчені, як Н.М. Ахтирська, Ф.С. Бражник, В.Ю. Дроздов, Г.І. Загорський, С.М. Іншаков, В.І. Коваль, В.О. Лазарева, В.П. Маслов, П.М. Рабинович, В.О. Смородинський та інші.

Але праці зазначених вчених здебільшого були присвячені вивченню особи злочинця, впливу кримінального покарання на можливість його виправлення, функції суду з позиції управлінського аналізу. Проблема впливу на особу злочинця, зміну його негативної мотивації на суспільно корисну ще на стадії судового розгляду справи фактично залишилась поза увагою як учених, так і юристів-практиків. Обумовлено це

дискусійністю питання про належність суду кримінологічної функції, чи суд повинен здійснювати виключно правосуддя.

Тому ми ставимо за мету дослідження проблеми виокремлення самостійної функції суду — кримінологічної функції щодо формування суспільно корисної мотивації підсудного на стадії судового розгляду справи.

Аналіз Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) та Закону України «Про статус суддів» дозволяє зробити висновок про те, що кримінологічна функція суду є недостатньо чітко закріпленою і, як наслідок, малоефективною. З цього приводу в юридичній літературі існує дві протилежні точки зору стосовно того, чи наділений взагалі зазначений суб'єкт кримінального процесу такою функцією, чи це лише теоретична розробка.

Так, Ю.М. Грошевий та І.Є. Марочкін виокремлюють такі функції судової влади, як правосуддя і судовий контроль [1, 3], В.О. Смородинський зазначає, що всі функції суду можна розподілити на три групи — захист прав і свобод людини і громадянина, правосуддя і судовий контроль та функція судового управління [7, 34]. При цьому відправлення правосуддя практично виключає участь суду у правороз'яснювальній, профілактичній та іншій кримінологічно

та соціально значимій діяльності. Схожі погляди розділяють й деякі інші науковці, зокрема, В.О. Лазарева, В.Т. Маляренко, А.А. Стрижак та деякі інші [3; 4; 8].

Протилежної точки зору, відповідно до якої кримінологічна функція суду необґрунтовано вибула з поля зору вчених, дотримуються О.О. Толкаченко та К.О. Кадолко [9, 34]. Ми підтримуємо позицію зазначених авторів, які слушно зауважують, що заперечення кримінологічної функції суду не тільки фактично суперечить діючому законодавству і задачам, які стоять перед судами, але й нівелює роль і авторитет судової влади у загальній системі державної влади. Необхідно замислитись над потребою виокремлення базової функції судової влади — стримування злочинності, запобігання злочинам та іншим правопорушенням [2, 22].

Перш за все мова має йти про реалізацію функції загальної та спеціальної превенції злочинів, яка покладається саме на суди через призначення ними покарання. Шляхом винесення справедливого, обґрунтованого та законного вироку (у кримінологічному плані однаково цінним буде і виправдувальний вирок, і обвинувальний) у суспільстві підвищується авторитет судової влади, цінність закону та утримання морально нестійких членів суспільства від вчинення протиправних діянь. Таким чином, реалізується кримінологічна функція запобігання злочинів на загальному рівні.

Спеціальна превенція має реалізовуватись через усвідомлення засудженим протиправності своїх діянь, цілей покарання, визнання ним справедливості вироку та зміною негативних установок на суспільно корисні.

Ситуація сьогодення складається так, що через завантаженість суддів у більшості випадків має місце формальне вивчення особи злочинця та призначення покарань найбільш “вживаних” видів та розмірів стосовно типових злочинів.

За таких умов особа злочинця практично не досліджується, кримінологічні та психологічні досягнення не враховуються

у правозастосовчій діяльності, не враховується можливість впливу кримінально-правових санкцій на виправлення злочинця як основної мети покарання, не враховується ставлення самого засудженого до призначеного покарання — чи визнає він його справедливим, чи погоджується з ним, чи, навпаки, призначене покарання викликає почуття несправедливості, формує негативні почуття непокори, помсти тощо. Як наслідок, ще до виконання покарання в особи формується негативна установка, що значно ускладнює процес позитивного впливу покарання на свідомість засудженого, що в подальшому, після закінчення строку відбування покарання, значно ускладнює процес ресоціалізації або зводить нанівець. Соціально не пристосована особа з негативною установкою після відбуття покарання є потенційним правопорушником і в більшості випадків вчинює злочин повторно. Таким чином, коло замикається.

Слушно в цьому контексті зауважує Є.К. Нурпеісов: “Кримінальне правосуддя у дослідженні мотиву злочинної поведінки визнає вихідну психологічну причину поведінки — потребу. Відповідаючи на запитання, чому людина вбиває, краде, отримує хабар і т. п., зазвичай зазначають — з помсти, прагнення до матеріального збагачення, які є суб’єктивним психологічним уявленням тієї чи іншої потреби. На запитання про те, чому ці потреби задовольняються таким, а не іншим способом, практично залишається поза увагою”. Аналізуються важливі для юридичної кваліфікації поведінки психологічні фактори, а фактор, що має не менш важливе значення для розробки заходів профілактики правопорушень — негативно-правовий мотив (мається на увазі мотив вибору протиправних засобів досягнення цілей — *Н.Х.*) — не аналізується в системі психологічних факторів останнього [6, 63].

Така ситуація не відповідає реаліям сьогодення і тому курсу, який взяла Україна на побудову правової держави та громадянського суспільства, де пріоритетом

виступає захист прав, свобод та законних інтересів усіх без винятку громадян.

Тому необхідно, на нашу думку, з метою повного та всебічного вивчення особи, що вчинила злочин, ще на стадії досудового слідства залучати в усіх випадках до справи психолога як спеціаліста для встановлення психологічного стану та суб'єктивного сприйняття особою, що вчинила злочин, процесу притягнення її до кримінальної відповідальності.

Сутність такої діяльності полягає в тому, що шляхом аналізу програм злочинної поведінки психолог має виявити ті внутрішні соціально-психологічні якості особистості злочинця, які складають сутність його ставлення до суспільства, оточуючих, позицію щодо правових норм; з'ясувати стійкість програм злочинної поведінки, їх глибину, тривалість у часі, взаємозв'язок з тим чи іншим видом злочинної діяльності, ретроспективне відношення до скоєного злочину, фактори, які здатні викликати щире каяття, бажання примиритись із потерпілою стороною, відшкодувати завдані збитки на стадії досудового слідства. Також доцільно встановити можливість виправлення через застосування кримінально-правових санкцій (можливість "перебудови" програм поведінки, формування суспільно корисної мотивації поведінки) у процесі відбування покарання шляхом з'ясування суб'єктивного ставлення та розуміння сутності кримінального покарання, а також вид і міру покарання, які здатні вчинити такий вплив.

За результатами проведеного дослідження спеціаліст-психолог повинен надати суду висновок, в якому б зазначались усі фактори, що характеризують особу злочинця (характер і ступінь суспільної небезпеки), а також рекомендований вид та міру покарання, необхідну та достатню для виправлення особи, що вчинила злочин та формування у неї суспільно корисної мотивації. Вважаємо, що такий висновок, аналогічно висновку експерта, повинен мати для суду рекомендаційний характер. Остаточне рішення приймає суд на

основі всебічного, повного, неупередженого та об'єктивного дослідження матеріалів справи.

Відповідно до ст. 334 КПК в мотивувальній частині вироку суд повинен мотивувати призначення покарання у вигляді позбавлення волі, якщо санкція кримінального закону передбачає й інші покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Ст. 341 "Оголошення вироку" містить норму, відповідно до якої суддя роз'яснює підсудному та іншим учасникам судового процесу зміст вироку, строки і порядок його оскарження. Детальне роз'яснення призначеного покарання має стати основою оцінки (в тому числі суспільством) діяльності суду.

Сьогодні, при оголошенні вироків суду, громадськість переважно отримує інформацію про злочини, які вчинила винна особа з короткою вказівкою на мотиви, цілі та додатком — "визнати винним". Таке оголошення вироку, на нашу думку, більше лякає як пересічних громадян, так і винного, ніж сприяє виправленню відповідної соціально негативної ситуації. На нашу думку, більш доцільним було б при оголошенні вироку надавати перевагу роз'ясненню винному хибності обраного ним шляху задоволення власних потреб, причин того, чому його світорозуміння, спосіб життя тощо призвели до конфлікту з кримінально-правовим законом. Крім того, що заважає суду висловити сподівання на виправлення засудженого і те, що після відбування покарання суспільство чекає його з добрими справами та суспільно-корисною мотивацією, чому суддя не може публічно сказати близьким засудженого, щоб вони не вважали себе винними, очікували повернення (у разі позбавлення волі) та сприяли становленню винної особи на позитивний життєвий шлях? Це може уявитися зайвим, але, на нашу думку не більш зайвим, ніж бездушний голос судді.

Під час судового розгляду справи також доцільно було б поряд із призначенням покарання винній особі намагатись здійснювати позитивний вплив ще в залі суду. Не

всі обвинувачені усвідомлять свої помилки й ширі їх визнають, проте спробувати необхідно. Для цього було б також доцільно запрошувати до залу суду осіб, які, наприклад, звільнились з місць позбавлення волі, пройшли реабілітаційний курс та повернулись до життя і надавати їм слово для підтримки засудженого, щоб у нього був стимул виправитись і в майбутньому теж повернутись до правослужняного життя.

Умовою ефективного впливу на мотиваційні процеси особи, яка вчинила злочин, є призначення максимально адекватного та справедливого покарання, яке відповідає ступеню тяжкості вчиненого, особистості злочинця та здатне сприяти його виправленню.

В.М. Махінчук у цьому контексті зазначає, що в чинному кримінальному законодавстві не вживається термін “адекватність” стосовно покарання, йдеться про справедливість покарання. На його думку, поняття “справедливість” стосується все ж таки більше морально-етичних категорій і пов’язане насамперед із суб’єктивним сприйняттям [5, 10].

Вважаємо, що необхідно розглядати суб’єктивне сприйняття і об’єктивне по-

карання у невід’ємному взаємозв’язку і взаємоузгодженості. Такий підхід дасть можливість не тільки призначити покарання, адекватне вчиненому злочині, а й реалізувати одну з цілей покарання — виправлення засудженого шляхом впливу на його мотиваційну діяльність через усвідомлення справедливості призначеного покарання. Звичайно, що особа, усвідомлюючи справедливість призначеного покарання, може і не виправитися, проте вона усвідомлюватиме, що її злочинній діяльності здійснюється протидія, відбувається засудження її поглядів і мотивів, що її протиправні дії не залишаться безкарними і що найголовніше, на нашу думку, усвідомлюватиме, що держава не лише намагається покарати, але й проявляє турботу та надає шанс для повернення до повноцінного життя.

Таким чином, вважаємо, що кримінологічна функція суду повинна існувати і має полягати у формуванні суспільно корисної мотивації засудженого шляхом здійснення впливу на мотиваційні процеси через призначення справедливого покарання для досягнення її мети — виправлення засудженого та запобігання вчиненню ним нових злочинів.

Список літератури:

1. *Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є.* Органи судової влади в Україні. — К., 1997. — 176 с.
2. *Коваль В.* Актуальні проблеми функціонування судової системи України // *Право України*. — 2003. — № 12.
3. *Лазарева В.А.* Судебная власть и уголовное судопроизводство // *Государство и право*. — 2001. — № 5.
4. *Маляренко В.Т.* Про змагальність сторін у кримінальному судочинстві та функціональне становище суду (окремі аспекти) // *Вісник Верховного Суду України*. — 2002. — № 6.
5. *Махінчук В.М.* Адекватність покарання як філософсько-правова проблема: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. — К.; 2002. — 21 с.
6. *Нурпеисов Е.К.* Психология правомерного поведения. — Алма-Ата: Наука, 1984. — 127 с.
7. *Сморodinський В.О.* Проблема систематизації функцій судової влади // *Вісник академії правових наук України*. — 2004. — № 3.
8. *Стрижак А.А.* Судове управління в Україні: теоретичні основи та практичне регулювання: Монографія. — Ужгород, 2004.
9. *Толкаченко А.О., Кадолко К.О.* К вопросу о криминологических функциях правосудия // *Российский криминологический взгляд*. — 2006. — № 2.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам криминологической функции правосудия в контексте формирования социально полезной мотивации осужденных, указаны основные ее условия и перспективы развития.

SUMMARY

The article are dedicated to the existing problems of criminological functions of justice and the ways of their implementation.

*Рекомендовано кафедрой кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 31.01.08